

Werkstuk

Audite, Poverelle...

*Carmen Temmerman o.s.c.
Cursist Capodacqua II 2006 ~ 2008*

*Opgedragen aan Chantal Spiritus
die Franciscus en Clara beter mocht leren kennen
door het lezen van dit werkstuk.*

Voorwoord

Franciscus zingt Audite Poverelle voor Clara en haar zusters die er zich aan wagen zó te leven zoals hij hen heeft voorgeleefd en tegelijk toch op hun heel eigen wijze. Met veel goede moed begon ik aan dit werkstuk te schrijven. Het thema heb ik gekozen omdat dit lied me al jaren treft, al had ik het nooit goed begrepen, zo blijkt nu aan het eind. Gaandeweg werd ik sterk geconfronteerd met wat het voor Franciscus en Clara betekent mindere broeder, mindere zuster te zijn. Zo heb ik ontdekt dat Audite Poverelle veel rijker aan inhoud is dan men bij een eerste lezing zou vermoeden en dat het de kracht bezit om het leven van een mens van binnenuit te raken en om te vormen.

Franciscus zelf heeft nooit gewild dat de een aan de ander zou uitleggen hoe men zijn woorden moet verstaan. Het vierde hoofdstuk van dit werkstuk is dan ook enkel een uitnodiging om Audite Poverelle als een franciscaans spiritueel document te lezen en te blijven lezen. Voor wie er zich mee inlaat, zal het altijd weer nieuwe dimensies openen. Al lezend en mediterend zal voor ieder die zich door dit lied laat raken duidelijk worden, hoe het haar of zijn leven verandert.

In de praktische uitwerking van dit werkstuk vindt men ook een aantal concrete werkvormen die mogelijk tot steun kunnen zijn voor wie Audite Poverelle persoonlijk of in groep wil lezen.

Dankbaar ben ik om de mogelijkheid, de tijd en de ruimte die me door mijn medezusters zo van harte gegeven werd voor de kadervorming Capodacqua en het schrijven van dit werkstuk. Dank aan de mensen die het gelezen en verrijkt hebben met hun kritische bedenkingen, vooral ook dank aan zr. Beatrijs Corveleyn osc die me begeleid heeft in het schrijven ervan. Dank aan Kurt Bikkembergs die van harte bereid was om een nieuwe melodie te componeren voor de Nederlandse vertaling van Audite Poverelle. Dank aan de docenten en cursisten van Capodacqua. Alleen al cursist van en met hen te mogen zijn, was verrijkend en vormend. Dank ook aan cursusleidster Joke Reints om haar grote zorgzaamheid voor ieder van ons en voor het goed verloop van de cursus, én voor de heerlijke avonden! Veel dank aan onze medezusters van Megen en Nijmegen voor hun onvermoeibare inzet om onze groep telkens weer zo gastvrij te ontvangen! En last but not least bijzonder veel dank aan medebroeder Pol Swinnen ofm die me gedurende deze twee jaar met grote interesse gevolgd en bemoedigd heeft en die me heeft bijgestaan met raad en daad, tot het einde toe!

Aan wie dit lezen wens ik toe dat Franciscus en Clara ook hun leven mag raken en bezielen.

*Vrede en alle goeds,
Carmen osc
19 december 2007*

Kaft : Franciscus die viool speelt

*Beeld van A. Schmidl
Klooster Schwarzenberg
8533 Scheinfeld, Duitsland*

Inleiding

Lang heeft men gezocht naar dit lied, dat Franciscus componeerde voor Clara en haar zusters! De inhoud ervan was reeds eeuwen bekend dankzij twee bronnen voor Franciscus¹, maar het lied zelf vond men niet. Velen hadden het zoeken ernaar al opgegeven. 'Er was nauwelijks meer iemand die het bestaan ervan vermoedde'², met uitzondering van de zusters zelf. Hielden zij die woorden van Franciscus in hun hart bewaard? Hebben ze het lied toch gezongen doorheen de eeuwen? Het moet wel zo zijn, want zij hebben het zoeken nooit opgegeven. En wie zoekt, die vindt!

Dit hoofdstuk geeft wat geschiedenis van het lied in een notendop.

1. De tekst van het lied

In het Umbrisch: Audite, poverelle³, dal Signór[e] vocáte,
ke de multe parte et provincie sète adunáte:
vivate sémpre / en-veritáte,
ke en obediéntia moriáte.

Non guardate a la víta de-fóre,
ka quella dello spirito / è-migliore.

Io ve prégo per grand'amóre,
k'aiáte discrecióne// de le lemosene ke ve dà-el Segnór[e].

Quelle ke sunt adgravate de ínfirmitáte
et l'altre ke per lor[o] s(u)d' ádfatigáte,
tutte quante lo sostengáte en-páce,
ka multo ve[n]deri[te] cara quésta fa[t]íga,
ka cascúna serà-regína//
en celo coronata cum la Vérgene Mária.

In het Nederlands⁴: Luister, kleine arme vrouwen, die door de Heer geroepen
en uit veel streken en provincies samengebracht zijn:
leef altijd in de waarheid,
zodat jullie in de gehoorzaamheid sterven.

Kijk niet naar het leven van buiten,
want dat van de Geest is beter.

Ik smeeke jullie in grote liefde fijngevoelig om te gaan
met de aalmoezen die de Heer jullie geeft.

Wie van jullie onder ziekte gebukt gaan
en wie om hen afgemat zijn:
draagt dat alles in vrede,
want jullie zullen deze last duur verkopen.

Want ieder zal koningin zijn,
in de hemel gekroond samen met de maagd Maria.

¹ Deze bronnen zijn:

M. Sier, (vert.), *Herinneringen aan broeder Franciscus*, Haarlem 1985. Tekst: zie bijlage 2.

W. Rüttenauer, (vert.), *Der Bericht über das Leben des heiligen Franz von Assisi oder Der Spiegel der Vollkommenheit*, München 1981, vertaling van Sabatiers editie: *Spiegel de Vollkommenheit des hl. Franziskus (Speculum perfectionis)* Schönhöffer, Freiburg, 1922.

² E. Grau, *De lofzang voor de arme vrouwen, 'Audite Poverelle' van de heilige Franciscus voor de zusters van de heilige Clara*, (= San Damianoreeks 2), Stabroek/Utrecht 1993, 7.

³ Het woord *poverelle* is het vrouwelijke verkleinwoord van *povero*: *arm*. Het Italiaans bezit de rijkdom met woorden te kunnen spelen. *Poverelle* kan men in het Nederlands ook gewoon vertalen door 'kleine armen'.

⁴ Ik werk volgens de laatste vertaling die verschenen is in het boek dat samengesteld werd door G.P. Freeman en E. van Kerkhoff, *Wijsheden van Franciscus, 365 teksten voor elke dag van het jaar*, Tiel 2007, 248-249. Waarom ik voor deze vertaling kies, staat vermeld in hoofdstuk IV van dit werkstuk.

2. Vindingsgeschiedenis

Op aandringen van twee clarissen uit het protomonasterium te Assisi begeeft G. Boccali ofm, toenmalig novicemeester te San Damiano, zich op 5 oktober 1976 op weg naar het clarissenklooster te Novaglie bij Verona. In een perkamenten manuscript uit de 14^e eeuw vindt hij op blad 57 rv inderdaad de tekst van het lied *Audite Poverelle*. Dit handschrift, gehuld in een houten met leer overtrokken omhulsel, moet oorspronkelijk toebehoord hebben aan het clarissenklooster van Verona dat de heilige Agnes van Assisi in 1224 (dus nog tijdens het leven van Franciscus en Clara) heeft gesticht. Met deze tekst stemt ook een tekst overeen die gekopieerd is in de 16^e eeuw en bewaard gebleven is in het regelboek uit het jaar 1851.⁵

Na deze vondst publiceert Boccali in het tijdschrift van de Italiaanse clarissen *Forma Sororum*⁶ spoedig een eerste bericht met de twee teksten. Een uitvoerige wetenschappelijke bewijsvoering voor de echtheid van *Audite Poverelle* volgt in 1978.⁷

Lehmann merkt op dat het dus in feite de clarissen zelf zijn die het voor hen gecomponeerde lied hebben teruggevonden.⁸

3. Ontstaansgeschiedenis

Twee bronnen voor Franciscus verhalen de ontstaansgeschiedenis van *Audite Poverelle* op een bijna identieke wijze: *Legenda Perusina (Herinneringen 85)*⁹ en *Speculum Perfectionis*¹⁰ (*Spiegel van volmaaktheid 90*). Deze kleine stukjes getuigenis bevatten ontzettend veel informatie:

Franciscus componeert dit lied rond dezelfde tijd als het *Zonnelied*, dus in de winter van 1224/1225. Hij leert het aan enkele broeders die het in zijn naam gaan zingen voor Clara en de arme vrouwen van het klooster van San Damiano om hen te troosten. Hij is zo ziek dat hij zelf niet meer naar hen toe kan gaan en stuurt daarom zijn gezellen. Franciscus weet dat de zusters in de war zijn en bedroefd vanwege zijn ziekte. Hij leeft ook nu in hartelijke bezorgdheid met hen mee en weet zich verantwoordelijk voor hen, daar zij sinds hun bekering uit vrije wil en door hun benarde omstandigheden gedwongen, een uiterst streng en armelijk leven leiden. Daarom wil hij hen voor altijd, nog eens kort onder ogen brengen wat hij van hen verlangt (letterlijk staat er: 'suam voluntatem' = zijn wil/ testament): hoe zij eensgezind in liefde met elkaar moeten leven en omgaan.

Wij kunnen ons er enkel over verwonderen hoe het toch mogelijk is dat Franciscus, doodziek, blind en gekweld door ontzettende pijn, zulke liederen kon componeren.¹¹ 'Louter menselijk gezien is dit een raadsel'.¹²

4. Is dit lied authentiek van Franciscus?

Het feit dat de inhoud van het lied haast letterlijk beschreven is in twee zeer betrouwbare bronnen voor Franciscus en dat de literaire vorm en het Umbrisch dialect overeenstemmen met het *Zonnelied*¹³, pleit sterk voor de authenticiteit van dit lied. Er bestaat vandaag dan ook geen twijfel meer over dat *Audite Poverelle* door Franciscus zelf is gecomponeerd voor Clara en de arme vrouwen in San Damiano¹⁴.

5. Audite Poverelle in een levensbeschrijving van de heilige Clara

Verheugend is de ontdekking dat de inhoud van *Audite Poverelle* ook in een levensbeschrijving staat van de heilige Clara uit het begin van de 16^e eeuw¹⁵. Men vermoedt dat de onbekende auteur van dit manuscript zich baseert op LegPer 85. Toch weet men dit niet met zekerheid.¹⁶ In een eerste vergelijking van de tekst in deze levensbeschrijving met de bron LegPer 85, vertonen de twee teksten opvallend veel gelijkenis, vooral ook in wat er niet staat. 'Kijk niet naar het leven van buiten, want dat van de Geest is beter' en 'dat ieder koningin zal gekroond worden in de hemel samen met de maagd Maria' wordt noch in de bron, noch in dit manuscript vermeld. Een klein maar toch belangrijk detail dat we later nog verder onderzoeken is dit: het manuscript zegt 'dat zij altijd leven zouden alsoe zij sterven wouden', terwijl de bron zegt: 'dat ze *daarin* steeds moesten leven en *erin* sterven.'

⁵ E. Grau, *De lofzang voor de arme vrouwen*, 22. Grau gaat hier ook dieper in op bijzonderheden omtrent het manuscript en de handgeschreven tekst van *Audite Poverelle*. Ook vragen omtrent de echtheid van de tekst worden hier uitvoerig besproken.

⁶ G. Boccali, 'Parole di esortazione alle 'poverelle' di San Damiano', in *Forma Sororum* (Assisi)14 (1977) 54-70.

⁷ G. Boccali, 'Canto di esortazione di San Francesco per le 'poverelle' di San Damiano', in *Collectanea Franciscana* 48 (1978) 5-29.

⁸ L. Lehmann, *Franciscus, Meister des Gebets*, Werl 1985, 275.

⁹ M. Sier (vert.), *Herinneringen*, 91-92.

¹⁰ W. Rüttenauer (vert.), *Der Spiegel der Vollkommenheit 90*.

¹¹ Vgl. L. Lehmann, *Franciscus, Meister des Gebets*, 275.

¹² O. Schmucki, 'Das wiederentdeckte Mahnlied 'Audite' des heiligen Franziskus für die Armen Frauen von San Damiano', in *Fidelis* 68 (1981) 17-30.

¹³ Clara van Assisi, *Geschriften, Leven, Documenten*, vertaald, ingeleid en toegelicht door A. Holleboom, P. van Leeuwen en S. Verheij, Haarlem 1996², 240.

¹⁴ Kreidler - Kos, 'Klara von Assisi. Schattenfrau und Lichtgestalt', in *Tübinger Studien zur Theologie und Philosophie*, Tübingen/Basel, 17 (2003) 199. Vgl. Kuster, 'Schriften des Franziskus an Clara von Assisi. Eine Spurensuche zwischen 'plura scripta' und dem Schweigen der Quellen', in *WissWeis* 69 (2002) 176.

¹⁵ L. Jongen, *Het leven van de zalige maagd Sint Clara*, (= San Damianoreeks 11), Megen 1998, 138. Tekst: zie bijlage 3a.

¹⁶ idem, 216.

Hoofdstuk II: Een pareltje van een lied

Inleiding

Audite Poverelle is één van de allereerste liederen die in de volkstaal, het Umbrisch dialect, geschreven zijn. Daar men in Franciscus' tijd alle liederen en teksten in het Latijn las en zong, doet hij iets totaal nieuw. Een mooiere naam dan N. Kuster aan *Audite Poverelle* geeft is haast niet te bedenken: dit lied is een *gioiello* zegt hij¹⁷, hét juweeltje van spirituele en literaire kunst in de geschriften van Franciscus. Een pareltje van wereldliteratuur waarin hij zijn diepste wens en wil voor de zusters bezingt.

In dit hoofdstuk onderzoek ik eerst het literair genre van het lied. Daarna stel ik een nieuwe melodie voor, geschreven voor de Nederlandse vertaling van *Audite Poverelle*.

1. Een sonnet

E. van den Goorbergh en Th. Zweerman noemen dit lied een sonnet¹⁸. Op basis van het aantal regels en het eindrijm kan men in de grondtekst inderdaad iets van de structuur van een sonnet herkennen.

Een **sonnet** of **klinkdicht** is een veertienregelig metrisch gedicht. In de oorspronkelijke, Italiaanse vorm zijn de veertien regels verdeeld over vier strofen.¹⁹ De eerste twee strofen bestaan elk uit vier regels, de kwatrijnen die samen een octaaf vormen (hier: de regels 1-8).

De laatste twee strofen hebben elk drie regels, de terzinen. Zij vormen samen het sextet (hier: de regels 9-14).

1. Audite, poverelle, dal Signor vocate,
2. ke de multe parte et provincie sete adunate:
3. Vivate sempre en veritate,
4. ke en obedientia moriate.

5. Non guardate a la vita de fora,
6. ka quella dello spirito è miglora.
7. Io ve prego per grand'amore,
8. k'aiate discrezione dele lemosene ke ve da el Segnor.

9. Quelle ke sunt adgravate de infirmitate
10. et l'altre ke per lor sud' adfatigate
11. tute quante lo sostengate en pace,
12. ka multo vederì' cara questa faiga,
13. ka cascuna serà regina en celo coronata
14. cum la vergene Maria.

De twee kwatrijnen eindigen op een gepaard rijm: de regels van het eerste kwatrijn (1-4) eindigen hier op *ate*, de regels van het tweede kwatrijn (5-8) eindigen op *ora* of *ore*.

In de overgang van het octaaf naar het sextet ligt gewoonlijk een wending die *volta* of *chute* wordt genoemd. In dit lied verandert de persoonlijke en directe aanspreking van het octaaf in een meer algemene aanspreking 'quelle ke sunt...' in het sextet. Het rijmschema wordt na de volta ook onregelmatiger: in het eerste terzine (9-11) nemen de eerste twee regels het rijmschema van het eerste kwatrijn weer op en eindigen op *ate*, de derde regel is onregelmatig en eindigt op *ace*. In het tweede terzine (12-14) domineert de *i-a* klank als het verbindende eindrijm. Zo vormen het octaaf en het sextet elk een eenheid naar vorm en inhoud.

Bij nader onderzoek lijkt het me echter niet vanzelfsprekend om *Audite Poverelle* zonder meer een sonnet te noemen omdat het duidelijk een lied is en geen metrisch gedicht. Het sonnet is ook niet enkel op eindrijm gebouwd; het moet aan bepaalde 'vormen' voldoen wat betreft strofe-indeling, rijm en metrum²⁰. De klassieke eindrijmen van het sonnet hebben bovendien een andere structuur dan die in dit lied. En tot slot wordt in het octaaf van een sonnet altijd een hoofdgedachte uiteengezet waarop het sextet dieper ingaat: het begint vrij algemeen en wordt steeds persoonlijker. Dat is in dit lied niet het geval. Het begint juist heel persoonlijk.

Franciscus had zeker de gave om zijn boodschap niet alleen kort maar ook op een kunstzinnige manier over te brengen. In zijn *Brief aan de orde* (5-11) die in dezelfde maanden is ontstaan als dit lied²¹, schrijft hij aan zijn broeders een tekst die op dezelfde wijze begint en die dezelfde bedoeling heeft. Zoals hij in *Audite Poverelle* zijn zusters bemoedigt, zo bemoedigt hij hier ook zijn broeders met deze woorden:

1. Audite, domini filii et fratres mei,	1. Luister, zonen van de Heer en mijn broeders

¹⁷ N. Kuster, 'Schriften des Franziskus an Klara von Assisi. Eine Spurensuche zwischen 'plura scripta' und dem Schweigen der Quellen', in *WissWeis* 69 (2002) 163-179.

¹⁸ E. van den Goorbergh en Th. Zweerman, *Was getekend: Franciscus van Assisi. Aspecten van zijn schrijverschap en brandpunten van zijn spiritualiteit*, Assen 2002², 36. Zij konden binnen het bestek van hun boek hierop echter niet uitgebreid ingaan.

¹⁹ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Sonnet>.

²⁰ idem.

²¹ H. Nolthenius, *Een man uit het dal van Spoleto. Franciscus tussen zijn tijdgenoten*, Amsterdam 1988,184.

2. et auribus percipite verba mea.	2. en hoor aandachtig naar mijn woorden.
3. Inclinate aurem cordis vestri	3. Neig het oor van uw hart
4. et obedite voci Filii Dei.	4. en gehoorzaam aan de stem van de Zoon van God.
5. Servate in toto corde vestro mandata	5. Onderhoud met geheel uw hart zijn geboden
6. eius et consilia eius perfecta mente implete.	6. en volg met geheel uw geest zijn raadgevingen.
7. Confitemini ei quoniam bonus	7. Loof Hem, want Hij is goed
8. et exaltate eum in operibus vestris;	8. en verhef Hem in uw werken.
9. quoniam ideo misit vos in universo mundo,	9. Want daarom heeft Hij u de hele wereld in gezonden
10. ut verbo et opere detis testimonium voci eius	10. om door woord en daad te getuigen van zijn stem
11. et faciatis scire omnes, quoniam non est
omnipotens praeter eum.	11. en om aan allen te laten weten dat niemand
almachtig is behalve Hij.
12. In disciplina et obedientia sancta perseverate	12. Volhard in de levenswijze en de heilige gehoorzaamheid
13. et quae promisistis ei bono et firmo proposito
adimplete.	13. en volbreng met een goed en vast voornemen
wat gij Hem beloofd hebt.
14. Tamquam filiis offert se nobis Dominus Deus.	14. De Heer God geeft zich aan ons als aan zonen.

2. Een 'laude' en de 'Laudes'

K. Esser²² noemt dit lied, evenals het *Zonnelied* en meerdere Opuscula van Franciscus, een laude.²³ Schmucki en de meeste andere auteurs en vertalers treden hem hierin bij. Men kan *Audite Poverelle* een laude noemen omdat het een lied is. Toch is het verwarrend, vindt H. Nolthenius, om de meer lyrische teksten van Franciscus laude te noemen, want sommige zijn inderdaad bedoeld geweest om te zingen, maar andere duidelijk om te worden gelezen. Zij vindt het daarom beter deze teksten samen te vatten onder de naam *Laudes*²⁴.

3. Zing een nieuw lied

Franciscus was heel gevoelig voor muziek en poëzie. Hij hield van zingen en dansen! De bronnen²⁵ vertellen ons dat hij 'deze heilige woorden op melodie zette'. Maar al is er in het oorspronkelijk handschrift inderdaad ruimte voor noten voorzien, toch zijn ze nooit overgeleverd.²⁶ Melodieën voor een Nederlandse vertaling van *Audite Poverelle* zijn er niet veel²⁷. Daarom is het lied, zeker buiten franciscaanse kringen, nog weinig of niet bekend. Mijn vraag aan componist Kurt Bikkembergs²⁸ om de Nederlandse vertaling op melodie te zetten, kwam vanuit de bekommernis *Audite Poverelle* weer als lied te laten klinken.²⁹

Interessant in dit verband vind ik de ontdekking van H. Nolthenius, dat de beginregel van *Audite Poverelle* precies zo opgebouwd is als die van *lauda 1*³⁰ uit het liedboek van Cortona³¹. Op basis hiervan heeft zij zich gewaagd aan de reconstructie³² van een mogelijk oorspronkelijke melodie van het lied. Op deze reconstructie voor de Umbrische tekst schreef zij ook een vrije Nederlandse vertaling. Zelf vond ik het treffend dat de woorden waarmee Franciscus zijn lied eindigt precies dezelfde zijn als die waarmee de beginregel van *lauda 1* eindigt. Persoonlijk vond ik het een uitdaging om een vrije bewerking te schrijven van diezelfde melodie, maar dan voor de tekst van Franciscus zoals die is. Dit is het resultaat:

²² K. Esser, *Die Opuscula des hl. Franziskus von Assisi*, Rome 1989², 478.

²³ Een laude is een Italiaans, niet-liturgisch volkslied dat in sfeer en functie wel verwantschap vertoont met liturgische muziek. De melodieën van de laude stammen meestal uit de volksmuziek en de zetting is vierstemmig. De melodie bevindt zich in de bovenste stem. Men zong ze a cappella of mogelijk ook met instrumenten voor de onderste drie partijen. Ze hebben een regelmatig ritme en ondanks hun eenvoudige melodie zijn ze opvallend expressief. We treffen er zelden gregoriaanse thema's in aan. De versregels zijn over het algemeen metrisch gestructureerd, maar de ritmische vorm verschilt per taalgebied. Uit de dialoogvorm van de laude groeide het oratorium. Gevonden op internet: www.kunstbus.nl/muziek/lauda.html

²⁴ Vgl. H. Nolthenius, 'Franciscus als componist', in *FL 67* (1984) 196. *Laudes* is de algemene verzamelnaam en betekent *lofprijzingen*.

²⁵ *Legenda Perusina 85* en *Speculum Perfectionis 90*

²⁶ Dit om de eenvoudige reden dat het schrijven van de tekst en de muziek in de middeleeuwen meestal door twee verschillende kopiïsten gebeurde en het vaker voorkwam dat de notenschrijver verstek liet gaan.

Vgl. H. Nolthenius, 'Franciscus als componist', in *FL 67* (1984) 200 voetnoot 6.

²⁷ Wel heeft de Italiaanse zanger Branduardi, op vraag van de minderbroeders een aantal teksten van Franciscus op melodie gezet, waaronder ook het *Audite Poverelle*. Te beluisteren op de CD van A. Branduardi, *L'infinitamente piccolo*, Track 4: *Audite Poverelle*, 2001. Een stukje ervan is ook te beluisteren op het internet: www.angelo-branduardi.com/inf-pic.htm

²⁸ Componist en dirigent Kurt Bikkembergs is koorleider aan de Vlaamse Opera en koorleider/docent aan het Lemmensinstituut. Daarnaast is hij Kapelmeester van de Brusselse St.-Michiels en Goedele Kathedraal. Als componist probeert hij, met inbreng van persoonlijke experimenten geworteld in de traditie, vernieuwing te brengen in de (vooral religieuze – vocale) muziek. Zie: www.kurtbikkembergs.be.

²⁹ Het resultaat mag er zijn. Zie bijlage 5

³⁰ Ook te beluisteren op een CD van de franse groep La reverdie 'Laude di Sancta Maria', track 1: "Venite a laudare".

³¹ Dit liedboek is ontstaan in de tweede helft van de 13e eeuw binnen franciscaanse kringen. Het bevat twee lauden ter ere van Sint-Franciscus, één ter ere van Sint-Antonius en één ter ere van Margareta van Cortona, een tertiarius.

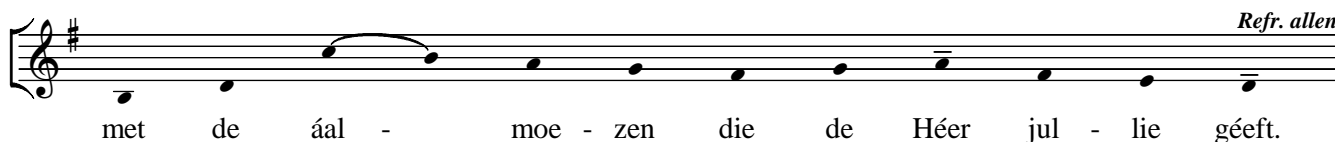
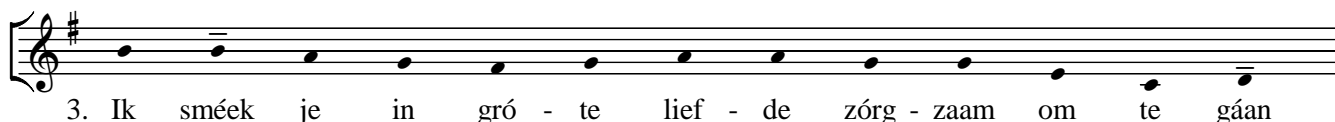
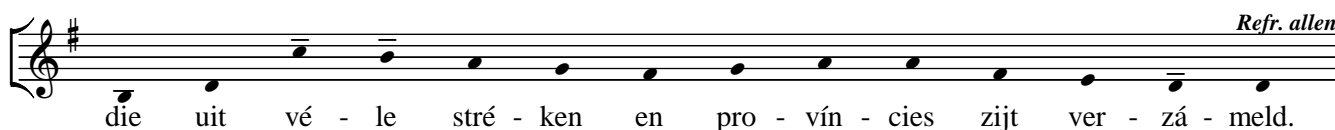
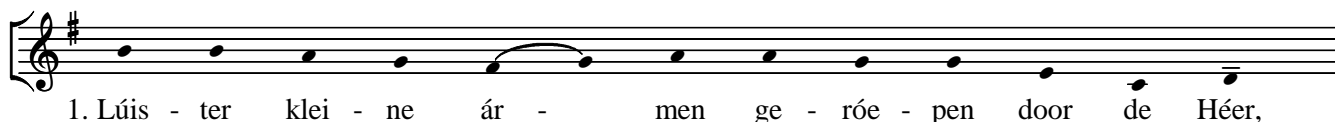
We mogen dus spreken van een franciscaans georiënteerd liedboek. vgl. M. Brusselaers, 164-167. en H. Nolthenius, 'Franciscus als componist', 195 en 197.

³² H. Nolthenius, 'Lied van Franciscus voor Clara en haar zusters', in *FL 68* (1985) 141-143.

Tekst: Franciscus van Assisi

Melodie: een vrije bewerking van lauda 1 uit het liedboek van Cortona

Refrein: 1. Voorzang 2. Samen

Inleiding

Franciscus en Clara leefden in de middeleeuwen (1184 - 1153). Er was maar één boek om te leren lezen en schrijven: de Bijbel. Zij kenden de Schrift dan ook ongeveer vanbuiten en konden het verband zien tussen de verhalen in de Schrift en hun alledaagse leven. Zo leerden zij van kindsbeen af Bijbels denken.

Wij zijn niet meer zo vertrouwd met de Schrift. De manier waarop Franciscus de zusters aanspreekt bv. 'kleine armen' roept bij de hedendaagse mens een zekere weerstand op. Een Hebreeuws of Latijns woord heeft echter een andere 'geladenheid' dan de Nederlandse vertaling ervan. Bovendien verandert de betekenis van een woord naargelang van de tijd en de cultuur. Daarom wil ik kort enkele begrippen uit *Audite Poverelle* toelichten vanuit het Bijbels-Joodse denken³³.

1. Luister ~ *sjema*

'Luister, *sjema* Israël: de Heer is onze God, de Heer alleen (Deut 6, 4).' Deze zin is het hart van de Joodse geloofsbelijdenis. Luisteren betekent voor de bijbelse mens: horen en tegelijk in praktijk brengen wat men hoort. 'U moet de Heer uw God beminnen met heel uw hart, met heel uw ziel en met al uw krachten. De geboden die Ik u heden geef moet u in uw hart prenten en u moet er met uw kinderen telkens opnieuw over spreken, wanneer u thuis bent en onderweg, als u slapen gaat en opstaat!' (Deut 6, 5-7). Dit omvat een heel programma: luisteren betekent zijn hart, heel zijn wezen richten naar het woord.

Zowel in het eerste als in het tweede Verbond horen we het niet aflatende, bijna smeken van God, van Jezus: 'luister' en 'wie oren heeft, hij luistere!' Maar al vanaf het prilste begin van de schepping gaat het fout, precies omdat de mens *niet* luistert. Wie is in de Schrift degene die ten diepste luistert en hoort? Niet zozeer de mens, maar God zelf. Hij hoort de jammerklachten van zijn volk en Hij zendt zijn Zoon Jezus, om ons te redden.

2. Kleine armen ~ *anawim*

Het begrip *arm* heeft in de geschiedenis van het volk van Israël een hele ontwikkeling doorgemaakt. Dit woord, waarmee men oorspronkelijk de sociaal laagste categorie van mensen in de samenleving aanduidde, is gaandeweg niets minder dan een eretitel geworden. De arme werd uiteindelijk een uitverkorene. Aan de oorsprong van deze ontwikkeling ligt een ethisch besef: dat de weduwe en de wees, de vreemdeling en de arme hun rechten hebben *bij God*.³⁴ De profeet Sefanja voorspelt de komst van een volk van armen, de armen van Jahwe of *anawim*.³⁵ Hij ontleent het begrip *anawim* aan het Hebreeuwse woord *anawah*³⁶ (deemoed) uit het boek Spreuken³⁷, maar geeft er een eigen betekenis aan. 'Hij geeft een synthese van wat armoede als geestelijke grondhouding betekent: nederig, deemoedig, godvrezend.'³⁸ Deze armen vermogen niets uit zichzelf. Zij zijn aangewezen op Gods trouw, afhankelijk van zijn gaven. Dat nu is volgens de Schrift de wezenlijke status van elke mens: afhankelijk zijn. Aan deze *anawim* wordt toegezegd dat 'Jahwe, hun God, naar hen zal omzien en hen in hun vroegere staat zal herstellen' (Sef 2,7).

3. Vrede ~ '*sjaloom*'

Vrede is de broze vertaling van het Hebreeuwse woord *sjaloom*. *Sjaloom* betekent in de Schrift de uitdrukking van al het goede. Als er brood en levenskansen zijn voor iedereen, dan is er *sjaloom*. Wanneer je leeft met goede relaties dan is er *sjaloom*. Van oorsprong is de schepping en het hart van de mens chaos. God roept de schepping tot eenheid, tot harmonie. Hij daalt in onze chaos neer en vormt deze om tot *sjaloom*, tot harmonie: tot een leven, waarin 'de wolf en het lam samen spelen'³⁹, ook de wolf en het lam in ons eigen hart. *Sjaloom* is dus de bestemming van de mens en van alles wat leeft.

Conclusie

Franciscus las de Bijbel niet in het Hebreeuws, maar in de officiële taal van toen: het Latijn. En of hij bij het componeren van dit lied deze Bijbelse beelden voor ogen had, weten we niet. Maar de begrippen hierboven besproken: de vrede, het arm-zijn, de deemoed en het luisteren, komen niet alleen vaak terug in zijn geschriften, ze staan centraal in heel zijn spiritualiteit, in zijn manier van leven. Franciscus leefde en dacht vanuit de Schrift. Daarom is het ook voor ons belangrijk *Audite Poverelle* tegen deze achtergrond te lezen en te beluisteren.

³³ Voor dit hoofdstuk baseerde ik me op: A. Th. Koot e.a., *Naderen om te horen a. Bijbelcatechese*, Hilversum 1981, 112-113.

³⁴ B. Standaert, *In de school van de psalmen. Bidden met woorden en voorbij alle woorden*, Gent 1997, 31.

³⁵ De armen van Jahwe of de kleine rest die Hij zich uit zijn volk verzamelde (Sef 2,7.9; 3,13.20).

Veel psalmen zijn gebeden van *anawim*. Te midden van dit volk van 'anawim' wordt Jezus geboren.

³⁶ *Anawah* betekent 'deemoed' en is een wijsheidsterm. Ootmoed of spiritualiteit van de armoede is de houding van de gelovige die de HEER zoekt, een leven leidt dat gericht is op gerechtigheid en vroomheid. Vgl. Sef 3,11-13; Zach 9,9; Mt 21,5.

³⁷ vgl. Spr 15,33; 18,12; 22,4. Opvallend in Spreuken is, dat 'anawah' altijd in één adem genoemd wordt met het woordje 'glorie' en altijd in dezelfde volgorde: 'de deemoed gaat aan de glorie vooraf': vgl. Spr 18,12.

³⁸ B. Standaert, *In de school van de psalmen*, 32.

³⁹ Een leven zoals de profeet Jesaja aankondigt in zijn profetie: vgl. Jes 11,1-10.

Inleiding

Franciscus componeerde dit lied voor Clara en haar zusters in heel bijzondere omstandigheden: hij was stervende. Tussen de dag dat Clara in San Damiano begon (1212) en het ontstaan van *Audite Poverelle* liggen hoogstens 12 à 13 jaar: Clara was 31 jaar jong en abdis van een grote gemeenschap. Het is of Franciscus hen bij wijze van testament nog eens wil zeggen waar het in hun franciscaanse levenswijze om gaat.

Vraag is nu of *Audite Poverelle* ook een boodschap bevat voor andere mensen? En zo ja, welke dan? Om dit te achterhalen wil ik de tekst als een spiritueel document lezen. Dat kan echter niet los van de franciscaanse spiritualiteit: de boodschap van Franciscus die zich rechtstreeks tot de lezer richt en die gehoord wil worden.

In dit hoofdstuk onderzoek ik eerst welke elementen vereist zijn om van een spiritueel document te kunnen spreken. Dan ga ik kort in op de kenmerken van een 'christelijk' spiritueel document. En om dieper door te dringen tot de eigenlijke boodschap van Franciscus, zal ik de verzen wat toelichten en zo enkele kernpunten van zijn spiritualiteit, die hij in dit lied bezingt, duiden. Daar ik me in dit werkstuk moet beperken, werk ik er slechts één uit dat niet zo voor de hand ligt: de discretio.

1. De kenmerken van een spiritueel document

In alle levensbeschouwingen vindt men spirituele teksten en liederen, maar vele ervan, ook boeken, worden al te vlug een spirituele tekst genoemd zonder dat ze het werkelijk zijn. Het is dus belangrijk een onderscheid te leren maken. Om van een spirituele tekst te kunnen spreken, moet hij drie kenmerken bezitten: betrokkenheid, gerichtheid en omvorming⁴⁰. Als één van deze drie ontbreekt, kan een tekst geen spiritueel document genoemd worden. Kijken we even naar *Audite Poverelle*:

- De tekst nodigt de lezer eerst en vooral uit om te luisteren naar zijn boodschap. Men wordt mee in die boodschap betrokken. Deze **betrokkenheid** ontstaat, bewust of onbewust, vanaf het moment dat men begint te lezen.
- Vervolgens krijgt de lezer enkele richtlijnen over hoe om te gaan met relaties. De tekst richt de lezer als het ware naar die relaties. Wie zich erdoor láát richten, doet dat omdat hij het echt wil. Die **gerichtheid** is dus een wilsact.
- Tot slot krijgt de lezer toegezegd dat hij, in de mate dat hij gehoor geeft aan de boodschap van de tekst, anders zal worden, dat hij omgevormd zal worden. Hier concreet van kleine arme tot gekroonde koningin. Door het antwoord dat de lezer aan de boodschap geeft, ontstaat er een proces. Omdat hij zich met die boodschap inlaat, doet ze iets met hem. Uiterlijk is er niets te merken, maar innerlijk gebeurt er iets: een **omvormingsproces**.

2. De kenmerken van een christelijk spiritueel document

Een christelijk spiritueel document is een tekst die bovendien nog iets zegt over de relatie met God. De gerichtheid beperkt zich hierin niet tot de relatie met iemand of iets dat ons overstijgt, maar ze concentreert zich op God en op de persoonlijke relatie met Hem.

De drie kenmerken van christelijke spiritualiteit zijn 'praxis, relatie en verandering' zegt de protestantse schrijver K. Bras. 'Christelijke spiritualiteit is een praxis waarin een relatie met God wordt onderhouden die je verandert.'

⁴¹ Welke relaties komen er in *Audite Poverelle* aan bod? Franciscus spreekt over de relatie van een mens met zichzelf en met anderen, verder zegt hij ook iets over hoe omgaan met het materiële. Maar nog voor dit alles begint hij over de relatie van de mens met God. Van daaruit vertrekt hij dus en heel het lied en alles wat hij zegt over mensen is in deze ene relatie ingebed. Zij is het vertrekpunt en eindpunt en staat in het midden van het lied. Pas als dit element aanwezig is in een tekst, kan men spreken van een christelijk spiritueel document.

3. Een franciscaans spiritueel document

Wie *Audite Poverelle* leest of zingt, kan dit niet vrijblijvend doen omdat het een boodschap in zich draagt die niet enkel gelezen of gezongen wil worden, maar vooral gehoord, uitgedrukt en beleefd in een concrete praxis, zodat ze handen en voeten krijgt en een gelaat. 'Christelijke spiritualiteit is verweven met het hele leven. Ze is een verlangen, een motivatie die vraagt om uitgedrukt te worden in vormen, om gedeeld te worden in gezamenlijke rituelen, in gezamenlijk engagement.'⁴² Franciscus en Clara gaan dit engagement aan. Zij geven een heel eigen kleur aan hun beleving van het evangelie en zo ontwikkelen zij een eigen spiritualiteit. Al trekken Franciscus en zijn broeders door de wereld om het evangelie te verkondigen en leiden Clara en haar zusters een besloten leven in het klooster te San Damiano, toch is hun spiritualiteit één.

Dit komt heel sterk tot uiting in *Audite Poverelle*. Franciscus bezingt wat hem bijzonder ter harte gaat en moedigt

⁴⁰ Paul van Geest: tweede les spiritualiteit in de kadervorming Capodacqua.

⁴¹ Zie K. Bouwman en K. Bras, *Werken met spiritualiteit*, Baarn 2001, 13-18.

⁴² idem.

de zusters aan om zó te leven, om zó om te gaan met elkaar, met de zieken, met de Heer, met zichzelf, met het materiële, zoals het mindere zusters en broeders past. En zo draagt hij een boodschap uit voor allen, die franciscaans willen leven, ook al zijn ze geen mindere broeder of zuster in letterlijke zin.

4. Audite Poverelle lezen als franciscaans spiritueel document

A. De grondhouding: luister

Om aan zijn boodschap gehoor te kunnen geven, nodigt Franciscus ons eerst en vooral uit om te luisteren. Het is de grondhouding die doorheen heel de tekst van de lezer gevraagd en verondersteld wordt. Luisteren betekent: je openstellen, ontvankelijk worden voor de diepere betekenis die achter de woorden zit, m.a.w. het lied bemediteren. Mediteren is in eerste instantie ontvankelijk luisteren. 'Meditatie is een ontvankelijkheid van heel de mens om zich open te stellen voor de geestelijke betekenis van een (sacrale) tekst of een (sacraal) beeld'⁴³. Lezen we de tekst nu een paar keer rustig door...

B. Het uitgangspunt: kleine armen, door de Heer geroepen

Het lied richt zich tot de kleine armen. Deze aansprektitel zegt meteen iets over de harde werkelijkheid waarin Clara en haar zusters vrijwillig verkiezen te leven. Hoewel Franciscus en Clara allebei opgroeien in een welstellend gezin, verkiezen zij toch om in uiterste armoede te leven: als pelgrims, vreemdelingen en bedelaars. En door deze manier van doen roepen zij vragen op. Waarom leven zij vrijwillig arm? 'Ik doe dit' zegt Clara 'omwille van de liefde van die God, die arm in een kribbe is gelegd, die arm in deze wereld heeft geleefd en die naakt op het kruis is achtergebleven (TestCl 45)⁴⁴. 'Omwille van de liefde van die God'. Hieruit spreekt heel sterk het gelovig besef dat God haar tot deze levenswijze roept. Het initiatief ligt duidelijk bij Hem. Hij is het die mensen roept om zó te leven en die hen daartoe de nodige liefde en kracht geeft. Dit is het uitgangspunt van heel de tekst en het is belangrijk om dit voor ogen te houden bij het lezen.

Heeft deze aansprektitel dus enkel betrekking op Clara en haar zusters? In de concrete context van het lied wel, maar als we even terugdenken aan de anawim, de kleine armen van Jahwe, dan wordt hier ieder aangesproken die zijn vertrouwen stelt op de Heer. In het mensbeeld van Franciscus en Clara is iedere mens in wezen afhankelijk van God. Het leven, de mensen die men ontmoet, gezondheid, de mogelijkheden en talenten waarover men beschikt, het dagelijks brood waarvoor men mag werken: zij zien het niet als iets waarop men recht heeft, maar als een gave van de Heer. Een gave die zij Hem willen teruggeven door zijn lof te zingen en zijn evangelie aan de mensen te verkondigen.

C. Praxis, relatie en verandering in enkele kernpunten van de franciscaanse spiritualiteit

De werkwoordsvormen van *Audite Poverelle* zijn heel direct. De toon is niet zozeer gebiedend, dan wel sterk aanmoedigend: luister, leef, kijk, draag in vrede. Tot welke *praxis* nodigt Franciscus ons uit, tot welke relaties moedigt hij ons aan en hoe vormen deze ons om?

a. Leef altijd in de waarheid

Eeuwenlang hebben mensen gezocht naar: wat is waarheid? Betekent in de waarheid leven enkel de waarheid spreken m.a.w. niet liegen? In de Schrift is waarheid een veel ruimer begrip. God is waar. Hij maakt zijn belofte waar: Hij doet wat Hij zegt. Hij is trouw. Dit is de grondervaring van heel het gelovige volk, een ervaring die ook in de psalmen wordt uitgezongen.

In het evangelie en vooral bij de apostel Johannes krijgt de waarheid een heel menselijk gelaat in Jezus. Hij brengt de mensen dichterbij hun eigen waarheid. Niet op een veroordelende, maar op een bevrijdende manier. In de relatie met Hem ervaart de mens: ik mag er zijn zoals ik ben. In de waarheid leven betekent hier: in Christus leven die zegt: 'Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven'.

Met dit woord zet Franciscus zijn 1^e *wijsheidsspreuk*⁴⁵ in. In de waarheid leven is zijn favoriete thema. Ook in *Audite Poverelle* valt hij als het ware met de deur in huis. Echt zijn, daar gaat het bij hem om. Je zou het de kern van heel zijn spiritualiteit kunnen noemen. Voortdurend toetst hij de waarden die hij belangrijk vindt. En zijn toetssteen om te weten of een houding echt is of niet, is de liefde.

'Franciscus en Clara leggen beiden grote nadruk op de harmonie tussen innerlijk en uiterlijk. [...] Die binnenkant en buitenkant gaan niet vanzelfsprekend samen. Is dit wel het geval, dan is er sprake van echtheid, waarachtigheid of ook van eenvoud.'⁴⁶ De eenvoud om zichzelf te zien in het licht van Gods barmhartigheid. Aan Hem laten zij zich zien zoals ze zijn. In waarheid leven betekent voor hen: zijn beperkingen erkennen en aanvaarden en ze gelovig toevertrouwen aan de barmhartigheid van God.

b. zodat jullie in de gehoorzaamheid sterven

⁴³ K. Bras, *Tussen hemel en aarde. Meditatie en de geestelijke weg*, Kampen 2006, 24.

⁴⁴ Clara van Assisi, *Geschriften*, 66.

⁴⁵ Zie: Franciscus van Assisi, *De Geschriften*, vertaald, ingeleid en toegelicht door G.P. Freeman, H. Bisschops, B. Corveleyn, J. Hoeberichts en A. Jansen, Haarlem 2004/ 2006², Wijs 1, 110-112.

⁴⁶ S. Verheij en T. Zweerman, *Om respect en mededogen. Levenskunst bij Franciscus en Clara van Assisi*, Nijmegen 2007, 139.

Franciscus spreekt hier niet over leven maar over sterven in gehoorzaamheid. Zo geeft hij duidelijk te⁹ kennen, dat gehoorzamen niet in onze natuur zit. Het is een voortdurend leerproces. In de franciscaanse spiritualiteit speelt gehoorzaamheid een belangrijke rol. En ze betekent meer dan een ondergeschikte die dient te luisteren naar een hoger geplaatste. De overste van de minderbroeders is *gardiaan*, is behoeder van zijn broeders. Hij mag nooit prior, eerste genoemd worden. Wat betekent gehoorzaamheid dan wel binnen de franciscaanse spiritualiteit? Hier kom ik even terug op het woordje *in*⁴⁷. Gehoorzaamheid heeft voor Franciscus te maken met een ruimte. Die ruimte is de broederschap. Opgenomen worden in de gehoorzaamheid betekent opgenomen worden in de broederschap. 'Gehoorzaamheid is voor Franciscus (en ook voor Clara) een band. Een band met de broederschap, met de overste, met God: 'leven in de liefdevolle wil van een barmhartige God'⁴⁸, gehoor geven aan het evangelie. Wie in de gehoorzaamheid wordt opgenomen, bindt zich aan het evangelie. Sterven in de gehoorzaamheid betekent trouw blijven: trouw aan de broederschap, aan het evangelie, aan de relatie met God. Ook voor Franciscus en Clara zelf was dit een groeiproces, een omvormingsproces van het involgen van hun eigenwilligheid naar een leven in gehoorzaamheid.

c. Kijk niet naar het leven buiten

Dit woord kan enigszins vreemd klinken wanneer men het buiten de context van dit lied plaatst. Clara en haar zusters kiezen voor een besloten levenswijze. Concreet betekent dit dat ze altijd in hun klooster blijven. N. Kuster ziet in deze zin een verwijzing naar het teruggetrokken leven van de zusters⁴⁹, hoewel Franciscus tegenover het leven buiten niet de clausuur stelt, maar wel de innerlijkheid⁵⁰. Je kan dus ook lezen: 'Kijk naar het leven binnen in je, daar waar je in relatie leeft met mensen, met jezelf, met God'. Franciscus houdt ons als het ware een spiegel voor. De praxis waartoe hij uitnodigt is kijken en een onderscheid leren maken waarnaar men kijkt en waarnaar niet, naar wie men opkijkt en naar wie niet. Franciscus en Clara kijken heel veel, ze kijken naar de Gekruisigde Heer⁵¹. In Hem vinden zij hun kracht en hun vreugde. Een vreugde die bestand is tegen de wisselvalligheden van het leven. 'Kijk naar Hem' zegt Clara 'beschouw Hem, aanschouw Hem in je verlangen Hem na te volgen. Lijdt met Hem, sterf met Hem' (Vgl. 2^e BrAgn 20-21). Zij kijken naar binnen en spiegelen zich als het ware in Christus, in zijn armoede, in zijn nederigheid. Ze zien hoe Hij, de Allerhoogste haast onopgemerkt aanwezig komt in het allerkleinste, in een nietig stukje brood in de Eucharistie. 'Zie broeders' zegt ook Franciscus, 'zie de nederigheid van God en stort je hart bij Hem uit. Heel de mensheid moet sidderen en huiveren wanneer Christus, de Zoon van de levende God, op het altaar is in de handen van de priester (Vgl. BrOrde 26.28). Door naar binnen te kijken wordt hun blik ontzettend veel breder en ruimer en dieper. Gaandeweg worden zij als Hem naar wie ze opkijken: 'barmhartige mensen en dat verandert al hun relaties radicaal. Niet de werkelijkheid verandert, maar hun manier van kijken verandert'⁵². Vandaar dat Franciscus alle schepselen zijn broeders en zusters kan noemen.⁵³

Kijken is een groeiproces dat het hart van de mens van binnenuit omvormt en hem leert vanuit die barmhartigheid te leven en te kijken naar anderen, naar God, naar zichzelf en naar de werkelijkheid.

d. want dat van de Geest is beter

Waarop doelt Franciscus hier? Het lijkt wel of hij spreekt over een ander leven binnen het gewone leven. In zijn 12^e wijsheidsspreuk zegt hij: 'Zo kan je weten of een dienaar van God deel heeft aan de Geest van de Heer: wanneer de Heer door hem iets goeds bewerkt en hij zich daarop niet verheft maar zich in eigen ogen voor waardelozter houdt en zich de mindere acht van alle andere mensen'. Dit heeft niets te maken met een gebrek aan zelfvertrouwen, integendeel. De taal die Franciscus en Clara hanteren getuigt ervan dat zij diep overtuigd zijn van hun levenswijze en van het feit dat deze door God is gezegend. Mindere broeders en zusters, zo noemen ze zich. In hun Regel benadrukken zij dat wij boven alles moeten verlangen de Geest van de Heer en zijn heilige werking te bezitten (2RegMB10,8; RegClar10,9). De toetssteen om te weten of iemand leeft volgens de Geest van God is de gehoorzaamheid: 'Houd voor ogen, jij mens, op welke verheven hoogte de Heer God je geplaatst heeft. Hij heeft je geschapen en gevormd: je lichaam naar het beeld van zijn geliefde Zoon en je geest naar diens gelijkenis. Alle schepselen onder de hemel dienen, erkennen en gehoorzamen hun Schepper naar hun aard echter beter dan jij' (Wijs 5). Franciscus en Clara verlangen er vurig naar te leven in die nederigheid, in dat geduld, in die armoede en die liefde die Jezus Christus bezielde. Ook dit verlangen erkennen zij als een gave, de gave van Gods Geest.

e. Ik smeeek jullie fijngevoelig om te gaan met de aalmoezen die de Heer jullie geeft

⁴⁷ Zie blz. 3 van dit werkstuk, punt 5 onderaan - LegPer 85: 'dat ze *daarin* steeds moesten leven en *erin* sterven.'

⁴⁸ S. Verheij, *Naar het land van de levenden, Regel van Franciscus van Assisi voor de Minderbroeders*, Utrecht 2007, 162-167.

⁴⁹ De enige verwijzing in de geschriften van Franciscus.

⁵⁰ N. Kuster, *WissWeis* 69 (2002) 178. Vgl. O. Schmucki, 'Das wiederentdeckte Mahnlied', 7-29.

⁵¹ Naar het kruis van San Damiano. Zie: Fr. Demarsin, 'De kracht van kwetsbaarheid', in *De stem van Sint-Antonius* 92 (2007) 3-7.

⁵² Citaat uit een conferentie van Pol Swinnen over de spiritualiteit van Clara, gegeven te Sint-Truiden, augustus 2003.

⁵³ In al het geschapene (h)erkent Franciscus de Schepper. Vgl. *Zonnelied* van Franciscus: bijlage 4.

Clara en haar zusters hebben geen enkele vorm van inkomen. Ze leven uitsluitend van de aalmoezen die 10 de broeders voor hen bij elkaar bedelen. 'Hun liefde voor het leven als arme impliceert dat zij aangewezen zijn op de bereidheid van anderen om voor hen te bedelen of hun levensmiddelen te geven. Dit veronderstelt een groot geloof⁵⁴. Het gelovig besef dat God hen tot deze levenswijze roept, spreekt heel sterk uit hun onvoorwaardelijk vertrouwen dat Hij dan ook in hun noden zal voorzien. Franciscus schaamt zich niet om te gaan bedelen, integendeel. Hij moedigt zijn broeders ertoe aan. Hij ziet het als een eer. Wie werkt en Gods lof zingt, mag zich wenden 'tot de tafel van de Heer' en om aalmoezen vragen.

1. De discretio

Franciscus *smeekt* de zusters in grote liefde 'k' aiate discrecione' met de gaven die de Heer geeft. Er ligt hem blijkbaar iets op het hart. Wat wil hij hen zeggen? Wat betekent dit discretio hier?

Het woord discretio heeft in de Nederlandse vertaling van *Audite Poverelle* reeds meerdere betekenissen gekregen: de aalmoezen 'te onderscheiden', 'wijs om te gaan met' en nu in de laatste vertaling: 'fijngevoelig om te gaan met'. Holter, Lehmann⁵⁵, Kuster en ook Rotzetter vertalen het door *Sorgfalt*: de zusters moeten de aalmoezen zo verdelen dat ieder haar deel ervan krijgt, maar er goed over waken dat zij compromisloos trouw blijven aan hun leven in totale armoede en niet van aalmoezen en weldoeners profiteren.⁵⁶ Tot op vandaag is er nog discussie over de juiste betekenis.

Daarom wil ik eerst nagaan wat het woord kan beteken bij Franciscus om dan vanuit de context van *Audite Poverelle* te onderzoeken wat het woord kan betekenen in dit lied.

2. Discretio in de franciscaanse bronnen en in de geschriften van Franciscus⁵⁷

Vanouds betekent het woord discretio: de onderscheiding der geesten. Uit één van de *Fiorettiverhalen* wordt duidelijk wat hiermee precies wordt bedoeld. Broeder Rufinus zit te bidden, en telkens krijgt hij een verschijning die hem influistert: 'Geloof toch niet in die Franciscus, je bent toch verdoemd, wat zit je je dan te kwellen en boete te doen voor niks?!' Franciscus weet dat Rufinus hieronder lijdt en hij geeft hem de raad aan die verschijning te antwoorden: 'Doe je bek open, dan kak ik erin.' En zodra Rufinus dit zegt is de duivel verdwenen. Waarom? Omdat hij niet tegen vernederingen kan, maar Christus wel. Zo onderscheidt Franciscus welke geest van God komt en welke niet.⁵⁸

Nog een mooi voorbeeld van hoe Franciscus discretio zag, staat te lezen in zijn levensbeschrijving.⁵⁹ In het holst van de nacht riep plots één van de broeders: 'Ik ga dood, broeders, ik ga dood van de honger.' Franciscus liet meteen een maaltijd bereiden en om te voorkomen dat die broeder alleen zou moeten eten, nodigde hij allen uit, omwille van de naastenliefde met hen aan tafel te gaan. Daarna gaf hij hen een les in discretio: '*et etiam toto tempore vite sue fratribus esset discretus*⁶⁰. '[...] en hij drong er bij hen op aan dat ieder van hen in de dienst van God met zijn eigen krachten rekening moest houden. Hij verzekerde hen dat het net zo goed een zonde is het lichaam onbezonnen het nodige te onthouden als toe te geven aan de gulzigheid en het daardoor overdadig te verwennen.⁶¹ In principe kan je discretio hier vertalen met onderscheidingsvermogen.

Discretio en verwante termen komen in de geschriften van Franciscus tien keer voor. Een eerste betekenis is het onderscheidingsvermogen dat de minister moet hebben ten aanzien van zijn broeders (RegMB 16,4 en 17,2). In een tweede betekenis gebruikt hij de negatieve tegenpool van dit woord met betrekking tot het vieren van de Eucharistie en het toedienen en nuttigen van het Lichaam en Bloed van onze allerheiligste Heer Jezus Christus. Franciscus heeft een heel grote eerbied voor de Eucharistie. Hij verdraagt dan ook niet dat zijn broeders-priesters ondoordacht (*op indiscrete wijze*) de allerheiligste geheimen bedienen, ze onwaardig nuttigen of ondoordacht aan anderen toedienen. Zij moeten het heilig sacrament op kostbare plaatsen bewaren en zelfs de geschreven namen en woorden van of over God met de grootste eerbied behandelen (2BrGeest 4-5; 1BrCust 4). In een derde betekenis noemt hij de discretio als een eigenschap van de priester die de biecht hoort van zijn medebroeder of –priester, een eigenschap die veel te maken heeft met fijngevoeligheid.

In zijn Regel schrijft hij: 'Mijn gezegende broeders, geestelijken en leken, moeten hun zonden belijden aan een priester van onze gemeenschap. Als zij dat niet kunnen, belijden zij ze aan een andere

⁵⁴ Vgl. G.P. Freeman, *Clarissen in de dertiende eeuw, drie studies*, Utrecht 1997, 42.

⁵⁵ Lehmann sluit de mogelijkheid niet uit, dat Franciscus de zusters oproept tot een matiging van hun strenge vastenpraktijken. Vgl. Lehmann, Franciscus, Meister des Gebets, 283.

⁵⁶ Vgl. M. Kreidler-Kos, 'Exkurs: "Discretion" – Beobachtungen zum Lied "Audite Poverelle" des Franziskus', in *Klara von Assisi. Schattenfrau und Lichtgestalt, Tübinger Studien zur Theologie und Philosophie*, Tübingen/Basel, Band 17 (2003) 199-203.

⁵⁷ Ik baseer me hier op G.P. Freeman, 'Discretio, onderscheid of wijze maat? Over de betekenis van een woord', in *FL 88* (2005) 183-191. Hij geeft hierin ook een uiteenzetting over de betekenis van 'discretio' in vermaning 27. Deze zal ik hier dus niet meer behandelen.

⁵⁸ Vgl. G. Voorvelt (vert.), *De fioretti van Sint-Franciscus*, Haarlem 1976, 92-95.

⁵⁹ T. van Celano, *De oudste verhalen van Franciscus van Assisi, Gedenkschrift*, Haarlem 2007, 166 en parallel in M. Sier (vert.), *Herinneringen*, 91-92.

⁶⁰ <http://www.franciscaans-studiecentrum.nl/bron.html/Compilatio-Assisiensis>, 50.

⁶¹ T. van Celano, *De oudste verhalen van Franciscus van Assisi, Gedenkschrift*, 166-167.

verstandige (*discretis*) en katholieke priester' (1RegMB 20.2). In deze context kan men de *discretio* ook 11 verstaan als wat het woord in ons taalgebruik betekent: een discreet iemand is iemand die een geheim kan bewaren. Toch had het die connotatie in de tijd van Franciscus nog helemaal niet.

Een mooi stukje getuigenis van hoe Franciscus *discretio* zag staat te lezen in de 3e brief van Clara aan Agnes van Praag, die haar opheldering vraagt over welke feesten de H. Franciscus nadrukkelijk voorgehouden heeft op speciale wijze te vieren wat betreft de verscheidenheid van spijzen. Clara antwoordt haar: 'Jij, verstandig als je bent, weet dat de zwakken en zieken uitgezonderd zijn, want hij (Franciscus) heeft ons voorgehouden en geboden, dat wij hen overeenkomstig ons oordeel (*omnem discretionem*) alles mogen laten eten wat zij nodig hebben' (3^e BrAgn 29-31). Freeman wijst er op dat *omnem* hier niet vertaald is en *ons* in het Nederlands werd toegevoegd. Om beter weer te geven wat Franciscus hier bedoelt verwijst hij naar het Duits en vertaalt hij *omnem discretionem* met 'die grösstmögliche Rücksichtnahme' m.a.w. 'de abdis mag wat de zieken betreft zo fijngevoelig en liefdevol zijn als zij maar kan'.⁶²

3. De betekenis van *discretio* in *Audite Poverelle*

Wat Franciscus nu bedoelt met *discretio* in *Audite Poverelle*, hangt af van de context waarin men het lied plaatst. Hij *smeekt* de zusters in grote liefde: het ligt hem duidelijk nauw aan het hart en misschien ook wel óp het hart, wat hij hun wil zeggen.

Een eerste feit dat ons kan helpen om de betekenis van *discretio* in *Audite Poverelle* te achterhalen is de bezorgdheid van de paus voor Clara en haar zusters. Omdat zij leven in beslotenheid en in uiterste armoede wil hij hen graag bezittingen schenken om in hun levensonderhoud te voorzien. Binnen deze context kan de *discretio* van Franciscus een vermaning betekenen. Hij *smeekt* de zusters zich niet te laten misleiden door zulke bezittingen aan te nemen. Zij moeten de aalmoezen onderscheiden van schenkingen die de armoede in gevaar brengen. Maar wat dat betreft houdt Clara zelf voet bij stuk. Ze laat zich door geen enkele paus bezittingen opleggen. Integendeel, ze vraagt zelfs een privilege van de armoede aan, het voorrecht om zonder voorrechten of bezittingen te mógen leven⁶³ want de zusters geloven steevast in de voorzienigheid van God.

Een tweede feit dat ons iets van de mogelijke betekenis te kennen geeft is de bezorgdheid van Franciscus voor Clara en haar zusters. Hij weet zich verantwoordelijk voor hen. In het proces van heiligverklaring getuigen meerdere zusters over hun bezorgdheid dat Clara veel te ver gaat in haar beleving van de armoede. Niet voor haar gemeenschap, maar wel voor zichzelf. Zij roepen daarom de hulp in van Franciscus die samen met de bisschop moet tussenkomen om haar te verplichten elke dag ten minste iets te eten. 'Toen de paus eens verboden had dat broeders zonder zijn toestemming in de kloosters van vrouwen kwamen, stuurde Clara meteen ook de bedelbroeders weg'.⁶⁴ En als ze 'met een heel brood kwamen, berispte zij hen omdat ze liever brokken brood als aalmoes ontving'⁶⁵. Clara moest gaandeweg leren afstand doen van haar eigen strenge vastenpraktijken en leren luisteren naar de raad van Franciscus, die op het einde van zijn leven vergiffenis vraagt aan *broeder ezel* (zijn lichaam) omdat hij het zo slecht heeft behandeld.

Gezien die concrete situatie, die zich slechts enkele jaren vóór Franciscus' dood heeft afgespeeld, acht M. Kreidler-Kos⁶⁶ het onwaarschijnlijk dat hij de zusters zou hebben gewaarschuwd te veel aalmoezen aan te nemen. Zij sluit de mogelijkheid niet uit dat Clara wat het vasten betreft niet altijd geluisterd heeft naar de raad van Franciscus hoewel ze die toch aan Agnes doorgeeft.

M. Kreidler-Kos wijst er bovendien op dat wanneer Franciscus over aalmoezen spreekt, hij enkel en alleen voedingswaren bedoelt en geen schenkingen of financiële steun. We kunnen er dus concreet van uitgaan dat hij de zusters vraagt op een bepaalde (*discrete*) wijze om te gaan met voedingswaren. Zo verhaalt *Herinneringen* 85 ook dat hij 'de zusters *smeekt* toch dankbaar gebruik te maken van de aalmoezen die de Heer hen geeft en er *discrete* mee voor hun lichaam te zorgen. 'Discretio betekent dus voor Franciscus een eigenschap die verstand en hart betreft', die zowel te maken heeft met onderscheiding als met fijngevoeligheid. Ook Clara gebruikt het woord *discretio* vooral wanneer ze haar zusters aanspoort om fijngevoelig met elkaar om te gaan. Ik vind de vertaling *fijngevoelig* hier ook de meest gepaste. Wat het omgaan met aalmoezen betreft zou ik de vertaling *zorgzaam* kiezen⁶⁷.

f. Wie van jullie onder ziekte gebukt gaan en wie om hen afgemat zijn: draag dat in vrede

⁶² G.P. Freeman, 'Discretio', 187.

⁶³ Hoewel de paus het niet met Clara eens is, verleent hij haar in 1228 toch dit privilege, dus reeds twee jaar na Franciscus' overlijden.

⁶⁴ Clara van Assisi, *Geschriften*, 217: Als zij geen geestelijk voedsel meer ontvingen, dan hoefden ze ook geen lichamelijk voedsel meer.

⁶⁵ Idem, *Proces van heiligverklaring*, 134.

⁶⁶ Vgl. M. Kreidler-Kos, 'Exkurs: Discretione', 199-203.

⁶⁷ Vandaar dat ik ook voor deze vertaling koos in het lied blz. 5.

Hier speelt Franciscus helemaal in op de situatie in San Damiano.⁶⁸ Er zijn veel zieke zusters en op het 12 moment dat hij stervende is, vreest Clara nog eerder te zullen sterven dan hij (LegPer 13). Franciscus zelf is zwaar ziek wanneer hij deze woorden zingt. Hij weet dus waarover hij spreekt. Hij ondervindt maar al te goed dat de mens kwetsbaar en broos is. Hij noemt het een last op elkaar te zijn aangewezen en voor elkaar te zorgen. Een 'last' wil zeggen: het kost ongetwijfeld moeite en pijn. En toch vraagt hij 'draag dat alles in vrede'. Een schijnbare tegenstelling. Een paradox?

Men kan dit woord niet los zien van zijn ontmoeting met de melaatsen. Een ervaring die heel zijn leven getekend en bepaald heeft⁶⁹. Deze ervaring betekent voor Franciscus een totale omkering van waarden. Wat bitter voor hem was, werd zoet m.a.w. wat verachtelijk voor hem was werd kostbaar, wat chaos was werd vrede. 'Diegenen zijn echt vredelievend die bij alles wat zij in deze wereld te lijden (*te dragen*) hebben, in ziel en lichaam de vrede bewaren om de liefde van onze Heer Jezus Christus (Wijs 15)'. Om die liefde gaat het. De Allerhoogste wordt uit liefde voor de mens een weerloze, gemartelde en verworpene. Door dit mysterie zijn Franciscus en Clara diep geraakt. Boven alles, zelfs boven hun armoedebeleving, staat hun liefde voor de gekwetste mens centraal. Omwille van die liefde moet je 'de ander in al diens broosheid dragen zoals je zelf gedragen zou willen worden, mocht je in eenzelfde toestand verkeren' (vgl. Wijs 18). Zij blijven niet stilstaan bij die last van het ziek-zijn of het verzorgen van zieken, ook al vraagt het veel uithoudingsvermogen en geduld om ze te verduren. Ze kijken verder dan de last. Waar liefde is voelt men geen last, want daar wordt het werk bemind.⁷⁰

g. Jullie zullen deze last duur verkopen

want ieder zal koningin zijn, in de hemel gekroond samen met de maagd Maria⁷¹

Een last duur verkopen klinkt heel bekend uit de mond van Franciscus!⁷² En Maria wordt bijzonder hooggeacht in zijn gebedsleven en spiritualiteit.⁷³ Hij stelt haar niet alleen tot voorbeeld van de zusters, hij durft zelfs te zeggen dat zij in de hemel samen met haar gekroond zullen worden tot koninginnen. Door hun leven en de zin van hun leven in het perspectief te plaatsen van de eeuwigheid, bemoedigt en troost hij hen. Dat Franciscus zijn zusters zulk een toekomst voorhoudt, toont hoeveel hij van hen houdt en hoezeer hij hen hoogacht.

Slotconclusie: een nieuwe titel voor 'Audite Poverelle'

Voor het schrijven van dit werkstuk kreeg ik de opdracht om vanuit de inhoud ervan *Audite Poverelle* een nieuwe titel te geven. Tot hiertoe kreeg het lied in de verschillende taalgebieden volgende namen: in het Latijn *Verba exhortationis*, het Duits *Mahnlied*, het Engels *Canticle of Exhortation* en in het Nederlands *Lofzang van Franciscus voor de arme vrouwen* en *Bemoediging voor de Arme zusters*. Op zich geven deze benamingen allemaal iets weer van de inhoud van het lied en de laatste, de *bemoediging*, nog het meest. Dicht bij die bemoediging staat de naam die E. van den Goorbergh en Th. Zweerman het geven: een *Troostlied*⁷⁴. Hoewel ook de bronnen vermelden dat Franciscus dit lied componeerde om de zusters te troosten, had ik hier weinig oog voor. Pas nu, aan het eind van dit werkstuk, kom ik tot de ontdekking dat het bij uitstek een *Troostlied* is en dat het getuigt van groot respect en een onweerstaanbare liefde voor zijn zusters, én van een zekere fierheid. Bij wijze van testament zingt hij zijn diepste inspiratie en wil nog eens uit voor hen. Je zou het lied dus *Testament van Franciscus voor de arme zusters* kunnen noemen, of ook *Levenslied van Franciscus*, want het bruist van leven! En wie doet wat Franciscus hier zegt zal ook nieuw en eeuwig leven ontvangen. In het diepst van zijn hart weet en vertrouwt hij dat de zusters in hun levenswijze zullen volharden. De laatste woorden van dit lied, die misschien de allerlaatste waren die hij nog tot hen gesproken heeft eer hij stierf, klinken helemaal overtuigd dat zij tot koninginnen zullen worden gekroond en dus in dit leven zullen volharden. Daarom zou ik *Audite Poverelle* de titel willen geven: ***Zegenlied van Franciscus voor de clarissen***. In het woordje zegen zit bemoediging, testament, vermaning en vreugde, kruis, leven, vrede en troost. En 'op alle mannen en vrouwen die zo handelen en tot het einde toe volharden, zal de Geest van de Heer rusten'⁷⁵.

⁶⁸ Opvallend in haar levensbeschrijving en in het proces van heiligverklaring is, hoeveel zieke medezusters Clara genas.

⁶⁹ Test 1-3: zie bijlage 3b.

⁷⁰ Non ergo recusetur labor, si adest amor: nostis enim quoniam qui amat non laborat. Omnis enim labor non amantibus gravis est.' Letterlijke vertaling: 'Als je bemint is het werk geen last want dan bemint je je werk, maar de last valt weg want je kan niet de last beminnen'. Vgl. H. Augustinus, 'In Joannis Evangelium Tractatus CXXIV', Migne Latina (ML) 35,1741.

Zie: http://www.sant-agostino.it/latino/commento_vsg/omelia_048_testo.htm.

⁷¹ De laatste strofen van dit lied vertonen opvallend veel gelijkenis met een strofe uit het *Zonnelied* zie bijlage 4 strofe VIII.

⁷² 'In het begin van Franciscus' leven als mindere broeder zag zijn broer Angelo hem op een ochtend in de winter rillend van de kou in zijn armoedige plunje bidden. Tegen een stadsgeenoot zei hij boosaardig: "Ga Franciscus eens vragen of hij je voor een paar centen zijn zweet wil verkopen." Franciscus antwoordde: "Ik wil het inderdaad voor goed geld verkopen, maar dan aan mijn Heer!"

⁷³ Hij en ook Clara is vol van het geheim van de Menswording, dat zich voltrok in de schoot van Maria en dat zich dagelijks voltrekt in ons hart, in ons leven, in onze manier van omgaan met elkaar. Dit blijkt ook uit een antifoon die ze meermaals per dag bidden: zie bijlage 3c.

⁷⁴ E. van den Goorbergh & Th. Zweerman, *Clara van Assisi*, 64 en E. van den Goorbergh & Th. Zweerman, *Was getekend*, 37.

⁷⁵ Uit de Brief aan de Gelovigen, tweede redactie 48-53: zie bijlage 3d.

Doel:

Inzicht geven in de franciscaanse spiritualiteit a.h.v. het lied *Audite Poverelle* en reflecteren van een aantal begrippen uit *Audite Poverelle* d.m.v. een contemplatieve dialoog.

Deeldoelen:

- Aan de zusters meer achtergrond aanbieden over het lied *Audite Poverelle* d.m.v. een inleiding.
- De zusters een nieuwe melodie aanleren van het lied.
- Het lied samen met hen lezen als een spiritueel document van Franciscus.
- Een meditatieoefening doen aan de hand van de tekst van het lied.

Doelgroep:

De zusters clarissen van Vlaanderen die in vorming zijn.

Werving: Het is niet nodig een werving te doen, deze lesdag wordt georganiseerd door de federatie en gaat nu door in ons klooster hier te Sint-Truiden.

Groepssamenstelling/groepsgrootte: Vier zusters in vorming met hun vormingsverantwoordelijken. Ook broeder Pol en zr. Karien nemen deel aan deze lesdag. Er komen dus 8 zusters en 1 broeder.

Tijdsduur: Drie werkblokken van een uur.

Werkvormen/hulpmiddelen:

Werkvormen die aan bod komen zijn:

- het aanleren van een lied / gitaar
- kennis overdragen d.m.v. een inleiding / een bord en krijt
- contemplatieve dialoog
- Een meditatieoefening / een kaars en CD speler

De ruimte waarin de eerste twee werkblokken plaatsvinden staat klaar met tafels, stoelen en een bord. In de kapel zet ik een kring van stoelen klaar met een kaars er middenin en de CD speler met muziek. Ik zorg ook voor blaadjes met het lied en een boekje voor het middaggebed. Voor het middagmaal en de koffie zorgen mijn medezusters.

Uitvoering programma

10.00u : welkom en koffie. 10min. vóór de inleiding: aanleren van het lied *Audite Poverelle* (zie blz. 5)

10.30u : 1^e werkblok: inleiding op basis van hoofdstuk 1, 2 en 3 van dit werkstuk.

Deze inleiding wordt twee keer 8 min. onderbroken om twee aan twee uit te wisselen over de inhoud:

Wat vind je boeiend? Wat raakt je? Wat is nieuw? Heb je nog vragen?

11.30u: We zingen het lied nog eens door, nu met gitaar.

11.45u : middaggebed

12.15u : middagmaal en vrij

14.00u : 2^e werkblok: contemplatieve dialoog rond de tekst *Audite Poverelle*

Iemand uit de groep leest de tekst, daarna een tijdje stilte om te kijken naar: wat raakt me in deze tekst?

In een eerste rondje krijgt ieder de kans om te zeggen wat hem/haar geraakt heeft.

In een tweede rondje: wat heeft me geraakt in wat de ander zei?

Dan gaan we in gesprek met elkaar rond de tekst, rond wat gezegd is.

15.00u : koffie

15.30u : 3^e werkblok: meditatieoefening a.h.v. de tekst met nabespreking (zie bijlage 1)

Deze nabespreking wordt afgerond met het lied: begeleid met gitaar.

16.30u : koffie en afscheid

Sterke en zwakke kanten:

Ik heb de praktische uitwerking uitprobeerd met twee verschillende groepen: de inleiding in mijn gemeenschap en de contemplatieve dialoog en de meditatieoefening met een groepje jongeren.

Een zwak punt van mezelf is lesgeven. Ik moet me heel goed voorbereiden op de inleiding, luid genoeg praten en gestructureerd blijven. Ik heb bovendien een monotone stem, waardoor de aandacht verzwakt. Daarom onderbreek ik de inleiding twee keer, dat werkt verfrissend en is er ook kans om eventuele vragen te stellen.

Een zwak punt van dit programma kan zijn dat het nieuw is voor de deelnemers. Gewoonlijk krijgen ze alleen inleidingen en geen verschillende werkvormen. Hoe dat onthaald wordt moet ik nog ondervinden.

Een sterk punt van het programma is dat er veel afwisseling van werkvormen in zit en dat het rustgevend is.

Een sterk punt van deze groep is dat de zusters en broeder claris of minderbroeder zijn en dat ze elkaar goed kennen, dat maakt de contemplatieve dialoog en het leiden van de meditatieoefening ook een stuk makkelijker.

Een sterk punt van mezelf is dat ik een rustgevende stem heb en goed kan zingen en gitaar spelen.

*Oefening: lectio divina*⁷⁶

Klaarzetten in kapel: 10 stoelen - brandende kaars met 10 theelichtjes er rond - rustgevend muziek bij het binnenkomen. *Ieder steekt een kaarsje aan en zet dit rond de grote kaars.*

In de naam van de Vader, de Zoon en de heilige Geest.

We zijn hier samen om te verstillen, om te komen bij ons diepe wezen, om in relatie te treden met de Bron van ons leven, met het Mysterie van liefde.

We willen het stil maken in ons hart, tot rust komen om te kunnen ontvangen.

Na een korte aandachtsoefening en een gebed, maken we het 20 min. stil voor de lectio divina van de tekst.

Ga rechtop zitten, het hoofd recht.

Sluit je ogen. Adem rustig in en uit... in ... en weer uit.

Ga nu met je aandacht naar je schouders, zitten ze ontspannen? Zijn je armen los?

Ga met je aandacht naar je buik en concentreer je op je ademhaling.

Zit je goed? Met je rug goed recht? Staan je voeten stevig op de grond, geworteld in de aarde?

Ga naar die plek in je lichaam, waar je misschien spanning voelt en blijf daar een tijdje met je aandacht.

Haal bewust adem. Rustig inademen en goed uitademen.

Uitademen is een vorm van loslaten. Loslaten van gedachten, zorgen, weerstanden.

Loslaten om weer nieuwe energie te ontvangen.

Kom rustig binnen in het hier en nu - in deze meditatietijd

en open je hart voor een woord dat vandaag voor jou is bestemd,

aan jou is gericht. Een woord dat je mag ontvangen als een persoonlijke boodschap.

Maak het stil, diep in jezelf - maak ruimte in jezelf zodat er leven kan binnenstromen.

Wees helemaal aanwezig bij jezelf, bij de Heer. *Korte stilte*

Heer, maak ons open en kom aanwezig in ons midden, in ons hart, in onze gedachten.

Ik lees de tekst hardop en rustig voor

Waarop valt je aandacht in deze tekst?

Is er een woord dat er uitspringt? Een kernwoord?

Laat alles toe zoals het op jou afkomt.

Ik lees de tekst nog eens voor

Wat raakt je? Wat heeft je iets te zeggen? Waarom

Komt er naar aanleiding van deze tekst een woord bij je op, of een lied, of een beeld, of een herinnering?

Richt je aandacht enkel op dit woord, dit beeld, die herinnering.

Neem het mee in je ademhaling. Spreek het in stilte uit op je eigen ritme.

Heeft de boodschap die je nu ontvangt, ook consequenties?

We maken het nu een tijd stil.

20 min. stilte

Rond stilaan af en geef dat wat je mocht ontvangen ergens een plaats in jezelf.

Richt je aandacht weer op je lichaam, zit rechtop, adem rustig in en uit,

voel je gedragen door de stoel waarop je zit en daarin door God.

Rust in dat gedragen worden.

Verwoord in een kort gebed wat deze meditatie bij je oproept.

Ik rond af met een gebed van de H. Franciscus uit zijn uitleg van het Onze Vader:

Vader, Uw wil geschiede op aarde zoals in de hemel,

zodat wij U beminnen: met heel ons hart door U altijd voor ogen te houden;

met heel onze ziel door steeds naar U te verlangen;

met heel ons verstand door al onze inspanningen op U te richten en uw eer in alles te zoeken;

met al onze krachten door al onze krachten en vermogens

van ziel en lichaam in te zetten ten dienste van uw liefde en van niets anders;

en zodat wij onze naasten beminnen als onszelf door allen, zoveel wij maar kunnen, tot uw liefde te trekken:

door ons te verheugen over het goede van anderen zoals over dat van onszelf,

door met hen te lijden om hun kwaad en door niemand enige aanstoot te geven.

Geef ons heden ons dagelijks brood, uw geliefde Zoon, onze Heer Jezus Christus,

om te gedenken, te beseffen en te eerbiedigen de liefde die Hij voor ons heeft gehad

en alles wat Hij voor ons heeft gezegd, gedaan en gedragen. Amen.

Hoe heb je deze meditatieoefening ervaren? (*Nabespreking in de kapel*)

Om af te ronden zingen we het lied *Audite Poverelle*. Ieder krijgt een lichtje mee naar huis.

⁷⁶ Deze oefening is gedeeltelijk gebaseerd op de meditatieoefeningen van K. Bras, *Tussen hemel en aarde*, 169-189.

Uit Legenda Perusina [85]

Herinneringen aan Sint-Franciscus 85

In die tijd zette de zalige Franciscus, die nog steeds verblijf hield op dezelfde plaats, nadat hij de Lofzang op de Heer over de schepselen had gecomponeerd, ook enkele vrome woorden in zangvorm op muziek voor de arme vrouwen van het klooster van de heilige Damianus om hen daarmee meer te troosten. Hij wist immers maar al te goed dat ze zeer verdrietig en danig in de war waren door zijn ziekte. Omdat hij vanwege die ziekte zelf onmogelijk naar hen toe kon gaan om hen te troosten was hij van plan die woorden hun door zijn gezellen ten gehore te laten brengen. Daarin wilde hij hun toen, zoals trouwens altijd, nog eens in het kort onder ogen brengen wat hij van hen verlangde, dat ze namelijk in wederzijdse liefde hartelijk en eensgezind met elkaar moesten leven en omgaan. Hij voelde zich daarin verantwoordelijk voor hen, omdat ze op zijn voorbeeld en door zijn prediking, toen er nog maar een paar broeders waren, zich tot Christus hadden bekeerd. Overigens zijn hun bekering en wijze van leven niet alleen voor de orde van de broeders, waarvan zij het plantje zijn, maar voor heel de Kerk van God iets om trots op te zijn en een stichtelijk gebeuren. Omdat de zalige Franciscus wist dat ze, sinds ze zich bekeerd hadden, uit vrije wil en door hun benarde omstandigheden gedwongen, een uiterst streng en armelijk leven hadden geleid en dat nog steeds deden, leefde hij steeds in hartelijke bezorgdheid met hen mee. Daarom drong hij er in die woorden bij hen op aan eraan te denken dat, zoals de Heer hen uit vele streken verzameld had tot heilige liefde, heilige armoede en heilige gehoorzaamheid, ze daarin steeds moesten leven en erin sterven; in het bijzonder wees hij erop dat ze van de aalmoezen die de Heer hun gaf met onderscheiding een blij en dankbaar gebruik mochten maken om in hun lichamelijke behoeften te voorzien, en vooral dat de gezonden die zich voor hun zieke zusters vermoeid hebben, en de zieken die onder ziekten en ontberingen gebukt gaan, dat in vrede zouden dragen.

Uit Speculum perfectionis 90

Hoe hij de zusters van de heilige Clara heeft aangespoord.

Nadat de zalige Franciscus De Lof van de Heer over de schepping had gemaakt, maakte hij ook enkele heilige woorden met gezang als troost en stichting van de arme Zusters, wetend dat zij zeer werden beproefd met betrekking tot zijn ziekte en omdat hij hen niet persoonlijk kon bezoeken, stuurde hij die woorden aan hen via medebroeders. Hij wilde aan hen duidelijk maken zijn wil/testament in die woorden, hoe zij namelijk moesten leven en nederig leven en eensgezind zijn in de liefde.

Hij zag namelijk dat hun leven en heilige leven, niet alleen enthousiasme van broeders van het geloof was, maar ook zeer grote stichting van de hele Kerk. Wetend echter dat vanaf het begin van hun kloosterleven zij een zeer besloten en arm leven hadden geleid, werd hij altijd naar hen toe bewogen door liefde en medelijden. Daarom vroeg hij in dezelfde woorden hen om zoals de Heer uit veel delen hen verzameld had tot een (geheel) tot de heilige liefde, heilige armoede en heilige gehoorzaamheid, zo onder elkaar altijd te leven en te sterven. En speciaal spoorde hij hen aan om van de aalmoezen die de Heer hen gaf met vrolijkheid en dank *op bescheiden wijze* te zorgen voor hun lichaam en vooral opdat ze gezond in de werken die ze deden voor hun zieke zusters zouden zijn en zelf indien ziek in hun ziekte geduldig zouden zijn.

(vertaald door Jacques Steenbrink)

Tekst uit 'Het leven van de zalige maagd Sint Clara'

Een vroeg 16^e eeuws handschrift, in het Middelnederlands geschreven,

Dat bewaard wordt in het franciscanenklooster te Sint-Truiden.

Onder de titel “Hoe Clara haer susteren vermaende totter discipline des gheregelden levens ende oec Sinte Franciscus. Dat XLI capittel.” staat de volgende tekst:

“Ende hij ontboet hen oec gelijker wijs – alsse God vergadert had uut veel lantscappen der warelt – dat sij hem vastelijc verbinden soudent totter minnen, totter aermoeden ende totter ghehoersamheit, ende dat sij altijt leven soudent alsoe sij sterven wouden ende daer haer leven eynden onghebrekelijc, ende dat sij vander aelmissen der tafelen met danckaerheit ende met discrecie haer lichaem voeden soudent, ende dat sij die siecten die hem God aen sinde, lijdsaemlijc ontfangen soudent.

Bijlage 3b***Tekst uit het Testament van de H. Franciscus (1-3)***

De Heer heeft mij, broeder Franciscus,

op de volgende manier het begin gegeven van een boetvaardig leven:

toen ik in zonden leefde,

leek het me te bitter om melaatsen te zien

en de Heer zelf heeft mij tussen hen gebracht

en ik heb hun barmhartigheid bewezen.

En toen ik bij hen wegging,

was wat me bitter leek

voor mij veranderd in zoetheit naar ziel en lichaam;

en ik was er daarna nog een tijdje vol van

en heb de wereld verlaten.

Bijlage 3c***Maria - antifoon uit het lijdensofficie van de H. Franciscus***

Heilige maagd Maria, onder de vrouwen in deze wereld

is er niemand geboren zoals gij, dochter en dienaar van de allerhoogste,

meest verheven Koning, de hemelse Vader,

moeder van onze allerheiligste Heer Jezus Christus,

bruid van de Heilige Geest: bid voor ons,

samen met de heilige aartsengel Michaël,

met alle hemelse krachten en met alle heiligen,

bij uw allerheiligste geliefde Zoon, Heer en Leraar.

Bijlage 3d***Uit de brief van de H. Franciscus aan de gelovigen, tweede redactie (48-53)***

En op alle mannen en vrouwen

die zo handelen en tot het einde toe volharden,

zal de Geest van de Heer rusten;

Hij zal bij hen zijn intrek nemen en zijn verblijf vestigen.

Zij zullen kinderen zijn van de hemelse Vader

wiens werken zij doen.

En zij zijn bruid, broeder en moeder

van onze Heer Jezus Christus.

Bruid zijn wij, wanneer de getrouwe ziel

door de Heilige Geest

met Jezus Christus verbonden wordt.

Broeder zijn wij,

wanneer wij de wil doen van zijn Vader die in de hemel is;

moeder, wanneer wij Hem

in ons hart en lichaam dragen

door de liefde en een zuiver en oprecht geweten

en Hem baren door heilige daden

die een lichtend voorbeeld moeten zijn voor anderen.

Bijlage 4

ZONNELIED van de H. FRANCISCUS

LOFZANG VAN DE SCHEPSELEN

*Allerhoogste, almachtige, goede Heer,
van U zijn de lof, de roem, de eer en alle zegening.
U alleen, Allerhoogste, komen zij toe
en geen mens is waardig U te noemen.*

*Geloofd zijt Gij, mijn Heer, met al uw schepselen,
vooral heer broeder zon,
die de dag is, en door wie Gij ons verlicht.
En hij is mooi en stralend met grote luister.
Van U, Allerhoogste, draagt hij het zinnebeeld.*

*Geloofd zijt Gij, mijn Heer, door zuster maan en de sterren.
Aan de hemel hebt Gij ze gemaakt, schitterend, kostbaar en mooi.*

*Geloofd zijt Gij, mijn Heer, door broeder wind
en door de lucht en de wolken, het helder weer en ieder jaargetijde,
waardoor Gij uw schepselen in leven houdt.*

*Geloofd zijt Gij, mijn Heer, door zuster water,
die heel nuttig is, nederig, kostbaar en kuis.*

*Geloofd zijt Gij, mijn Heer, door broeder vuur,
door wie Gij voor ons de nacht verlicht.
En hij is mooi en vrolijk, stoer en sterk.*

*Geloofd zijt Gij, mijn Heer, door zuster aarde,
onze moeder die ons in leven houdt en leidt
en allerlei gewassen met kleurige bloemen en kruiden voortbrengt.*

*Geloofd zijt Gij, mijn Heer,
door hen die vergiffenis schenken door uw liefde,
en ziekte en verdrukking dragen.
Gelukkig zij die dat dragen in vrede,
want door U, Allerhoogste, zullen zij worden gekroond.*

*Geloofd zijt Gij, mijn Heer, door onze zuster de lichamelijke dood,
waaraan geen levend mens ontsnappen kan.
Wee hen die sterven in doodzonde.
Gelukkig wie zij aantreft in uw allerheiligste wil,
want de tweede dood zal hun geen kwaad doen.*

*Loof en zegen mijn Heer
en dank en dien Hem met grote nederigheid.*

opgedragen aan de Clarissen van St.-Truiden
Leef steeds in de waarheid
 een lied van Franciscus

Franciscus

Kurt Bikkembergs

$\text{♩} = \text{ca. } 60$

recitando - solo

Soprano

Luis - ter, klei - ne ar - men, ge - roe - pen door de Heer,

Organ

5

S.

uit ve - le stre - ken vroom ver - za - meld: leef steeds in de waar - heid,

Org.

tutti

10

S.

sterf zo in ge - hoor - zaam - heid aan haar. Kijk niet naar het

Org.

alcuni

15

S. le - ven rond - om u, want zo - veel rui - mer is het le - ven van de

Org.

20

S. Geest. Uit gro - te lief - de smee k ik u: ga fijn - ge -

Org.

24

S. voe - lig om met wat de Heer u geeft. leef steeds in de

Org.

refr. - tutti

28

S. waar - heid, sterf zo in ge - hoor - zaam - heid aan haar.

Org.

32 *recitando - solo*

S.

Zo - wel wie on - der ziek - te gaan ge - bukt als wie om

Org.

35

S.

hun - nen - twil - le uit - ge - put zijn, moe - ten dit in vre - de dra - gen,

Org.

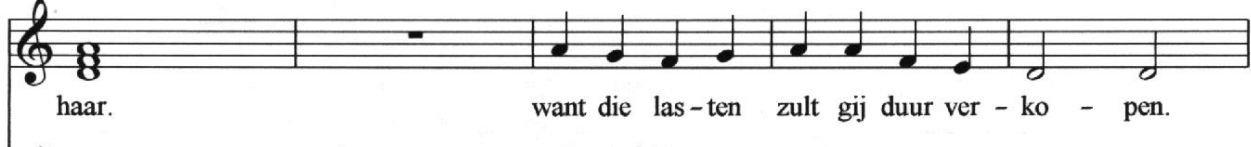
39 *refr. - tutti*

S.

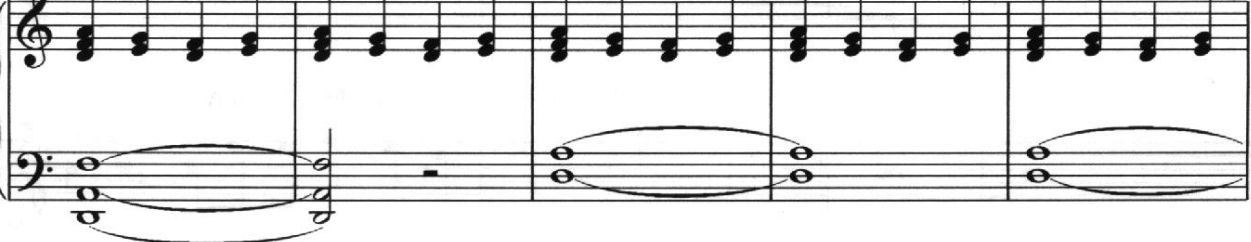
leef steeds in de waar - heid, sterf zo in ge - hoor - zaam - heid aan

Org.

43 *alcuni*

S.

haar. want die las - ten zult gij duur ver - ko - pen.

Org.

48

S. Al - len im - mers zult gij ko - nin - gin zijn en ge kroond, te - sa - men

Org.

53

S. met de he - mel - maagd Ma - ri - a. leef steeds in de

Org.

refr. - tutti

57

S. waar - heid, sterf zo in ge - hoor - zaam - heid aan haar.

Org.

rit. al fine

2'30"

Literatuurlijst

- G. Boccali, 'Canto di esortazione di San Francesco per le 'poverelle' di San Damiano', in *Collectanea Franciscana*, 48 (1978) 5-29.
- G. Boccali, 'Parole di esortazione alle 'poverelle' di San Damiano', in *Forma Sororum* (Assisi) 14 (1977) 54-70.
- K. Bouwman en K. Bras, *Werken met spiritualiteit*, Baarn 2001.
- K. Bras, *Tussen hemel en aarde. Meditatie en de geestelijke weg*, Kampen 2006.
- M. Brusselaers, 'Een cd, een vriend', in *Broeder Franciscus* 19 (2007) 164-167.
- Clara van Assisi, *Geschriften, Leven, Documenten*, uit het Latijn vertaald door A. Holleboom, P. van Leeuwen en S. Verheij, Haarlem 2004/1996².
- De Bijbel. Uit de grondtekst vertaald*. Willibrordvertaling, Boxtel / Brugge 1975.
- K. Esser, *Die Opuscula des hl. Franziskus von Assisi*, Rome 1989².
- Fr. Demarsin 'De kracht van kwetsbaarheid', in *De stem van Sint-Antonius*, 92 (2007) 3-7.
- Franciscus van Assisi, *De Geschriften*, vertaald, ingeleid en toegelicht door G.P. Freeman, H. Bisschops, B. Corveleyn, J. Hoerberichts en A. Jansen, Haarlem 2004/ 2006².
- G.P. Freeman, *Clarissen in de dertiende eeuw: drie studies*, Utrecht 1997.
- G.P. Freeman en E. van Kerkhoff, *Wijsheid van Franciscus, 365 teksten voor elke dag van het jaar*, Tiel 2007.
- G.P. Freeman, 'Discretio, onderscheid of wijze maat? Over de betekenis van een woord', in *FL* 88 (2005) 183-193.
- E. Grau, *De lofzang voor de arme vrouwen, 'Audite Poverelle' van de heilige Franciscus voor de zusters van de heilige Clara*, (= San Damianoreeks 2), Stabroek/Utrecht 1993.
- L. Jongen, *Het leven van de zalige maagd Sint Clara* (= San Damianoreeks 11), Megen 1998.
- A. Th. Koot e.a., *Naderen om te horen a, bijbelcatechese*, Hilversum 1981, 112-113.
- M. Kreidler - Kos, 'Exkurs: "Discretione" – Beobachtungen zum Lied "Audite Poverelle" des Franziskus', in *Klara von Assisi. Schattenfrau und Lichtgestalt, Tübinger Studien zur Theologie und Philosophie*, Tübingen/Basel, Band 17 (2003) 199-203.
- N. Kuster, 'Schriften des Franziskus an Klara von Assisi. Eine Spurensuche zwischen 'plura scripta' und dem Schweigen der Quellen', *WissWeis* 69 (2002).
- L. Lehmann, *Franciscus, Meister des Gebets*, Werl (1985).
- H. Nolthenius, 'Franciscus als componist', *FL* 67 (1984) 194-201.
- H. Nolthenius, 'Lied van Franciscus voor Clara en haar zusters', *FL* 68 (1985) 141-143.
- H. Nolthenius, *Een man uit het dal van Spoleto. Franciscus tussen zijn tijdgenoten*, Amsterdam 1988.
- A. Rotzetter, *Klara von Assisi, Die erste franziskanische Frau*, Freiburg 1993.
- W. Rüttenauer, (vert.), *Der Bericht über das Leben des heiligen Franz von Assisi oder Der Spiegel der Vollkommenheit*, München 1981. [Nawoord van Romano Guardini], vertaling van Sabatiers editie: *Spiegel de Vollkommenheit des hl. Franziskus (Speculum perfectionis)* Schönhöffer, Freiburg, 1922.
- O. Schmucki, 'Das wiederentdeckte Mahnlied 'Audite' des heiligen Franziskus für die Armen Frauen von San Damiano', *Fidelis* 68 (1981) 7-29.
- M. Sier, (vert.), *Herinneringen aan broeder Franciscus*, Haarlem 1985.
- B. Standaert, *In de school van de psalmen. bidden met woorden en voorbij alle woorden*, Gent 1997.
- Thomas van Celano, *De oudste verhalen van Franciscus van Assisi*, Haarlem 2007.
- E. van den Goorbergh & Th. Zweerman, *Clara van Assisi: Licht vanuit de verborgenheid. Over haar brieven aan Agnes van Praag* (Assen 1994)
- E. van den Goorbergh & Th. Zweerman, *Was getekend: Franciscus van Assisi. Aspecten van zijn schrijverschap en brandpunten van zijn spiritualiteit*. Assen, tweede, gecorrigeerde druk 2002.
- P. Van Leeuwen en S. Verheij, *Woorden van heil voor een kleine mens*, Utrecht 1986.
- S. Verheij en Th. Zweerman, *Om respect en mededogen. Levenskunst bij Franciscus en Clara van Assisi*, Nijmegen 2007.
- S. Verheij, *Naar het land van de levenden. Regel van Franciscus van Assisi voor de Minderbroeders*, Utrecht 2007.
- G. Voorvelt (vert.), *De fioretti van Sint-Franciscus*, Haarlem 1976.

Gebruikte afkortingen van tijdschriften:

- WissWeis *Wissenschaft und Weisheit. Zeitschrift für augustinish-franziskanische Theologie und Philisophie in der Gegenwart*, Mönchengladbach/Düsseldorf, vanaf 1934; vanaf 1994 met als ondertitel *Franziskanische Studien zu Theologie, Philosophie und Geschichte*.
- FL *Franciscaans Leven*, Tilburg, Utrecht, vanaf 1917.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Hoofdstuk I: Een lied van Franciscus, eeuwenlang verborgen, komt aan het licht	1
Inleiding	
1. De tekst van het lied	
2. Vindingsgeschiedenis	2
3. Ontstaansgeschiedenis	
4. Is dit lied authentiek van Franciscus?	
5. Audite Poverelle in een levensbeschrijving van de heilige Clara	
Hoofdstuk II: Een pareltje van een lied	3
Inleiding	
1. Een sonnet	
2. Een 'laude' en de 'Laudes'	4
3. Zing een nieuw lied: een bewerkte melodie voor Audite Poverelle	4-5
Hoofdstuk III: Enkele begrippen tegen achtergrond van het Bijbels-Joodse denken	6
Inleiding	
1. Luister ~ 'sjema'	
2. Kleine armen ~ 'anawim'	
3. Vrede ~ 'sjaloom'	
Conclusie	
Hoofdstuk IV: Audite Poverelle lezen als een franciscaans spiritueel document	7
Inleiding	
1. De kenmerken van een spiritueel document	
2. De kenmerken van een christelijk spiritueel document	
3. Een franciscaans spiritueel document	
4. Audite Poverelle lezen als franciscaans spiritueel document	8
A. De grondhouding: luister	
B. Het uitgangspunt: kleine armen, door de Heer geroepen	
C. Praxis, relatie en verandering	
in enkele kernpunten van de franciscaanse spiritualiteit	
a. Leef altijd in de waarheid	
b. zodat jullie in de gehoorzaamheid sterven	9
c. Kijk niet naar het leven buiten	
d. want dat van de Geest is beter	
e. Ik smeeek jullie fijngevoelig om te gaan met de aalmoezen die de Heer jullie geeft	10
1. De discretio	
2. Discretio in de franciscaanse bronnen en in de geschriften van Franciscus	
3. De betekenis van discretio in Audite Poverelle	11
f. Wie van jullie onder ziekte gebukt gaan en wie om hen afgemat zijn: draag dat in vrede	12
g. Jullie zullen deze last duur verkopen	
want teder zal koningin zijn, in de hemel gekroond samen met de maagd Maria	
Slotconclusie: een nieuwe titel voor Audite Poverelle	
Hoofdstuk V: Praktische uitwerking van het werkstuk	13
Bijlage 1	14
Bijlage 2	15
Bijlage 3 a, b, c, d	16
Bijlage 4	17
Bijlage 5	18
Literatuurlijst	22
Inhoudsopgave	23